ALBERT CAMUS

BRIEVEN AAN EEN DUITSE VRIEND

ALBERT CAMUS

BRIEVEN

AAN

EEN-DUITSE VRIEND

voor Renê Leynaud

Je laat je grootsheid niet zien
om extreem te zijn, maar
veeleer door beide extremen
tegelijk te beroeren.
Pascal

VOORWOORD

op de Italiaanse

uitgave

De Brieven aan een Duitse vriend zijn na de bevrijding in Frankrijk gepubliceerd in een kleine oplage en nooit herdrukt. Ik heb me altijd verzet tegen de verspreiding ervan in het buitenland om de volgende redenen.

Het is de eerste keer dat ze buiten Frans gebied verschijnen en, opdat ik er een beslissing over neem, er is niet minder voor nodig geweest dan de wens dat ik er van mijn bescheiden kant uit toe kan bijdragen op een goede dag de dwaze grens die onze beide gebieden scheidt te laten vervallen.

Maar ik kan deze bladzijden niet laten herdrukken zonder te vertellen wat ze inhouden. Ze zijn in het geheim geschreven en gepubliceerd. Ze hadden ten doel enig licht te werpen op de blinde strijd waarin wy verwikkeld waren en daardoor deze strijd doeltreffender te maken. Het zijn gelegenheidsgeschriften die er dus onrechtvaardig uit kunnen zien. Als je werkelijk over het overwonnen Duitsland zou moeten schrijven dan zou je een enigszins andere taal moeten hanteren. Maar ik zou alleen een misverstand willen voorkomen. Als de auteur van deze brieven 'u' gebruikt, wil hij niet 'u, andere Duitsers' zeggen, maar 'u, andere nazi's'. Als hij 'wij' gebruikt, betekent dat niet altijd 'wij, andere Fransen', maar 'wij andere , vrije Europeanen'. Ik stel hier twee houdingen, niet twee naties tegenover elkaar, zelfs al hebben deze twee naties op een bepaald moment in de geschiedenis twee vijandige houdingen kunnen belichamen. Om een woord dat mij niet

past in de mond te nemen, ik houd teveel van mijn land om nationalist te zijn. En ik weet dat Frankrijk noch Italië er iets bij zouden verliezen wanneer zij zich zouden openstellen voor een ruimere maatsch, pij. Integendeel. Daar staan we echter nog een heel eind van af en Europa is nog altijd verscheurd. Daarom zou ik me nu schamen als ik de gedachte zou overdragen dat een Frans schrijver de vijand van een enkel natie zou kunnen zijn. Ik heb alleen de pest aan scherprechters. Elke lezer die de Brieven aan een Duitse vriend goed vanuit dit perspektief zou willen lezen, d.w.z als een dokument van het gevecht tegen geweld, zal toegeven dat ik nu zou kunnen zeggen dat ik er geen enkel woord in verwer

EERSTE BRIEF

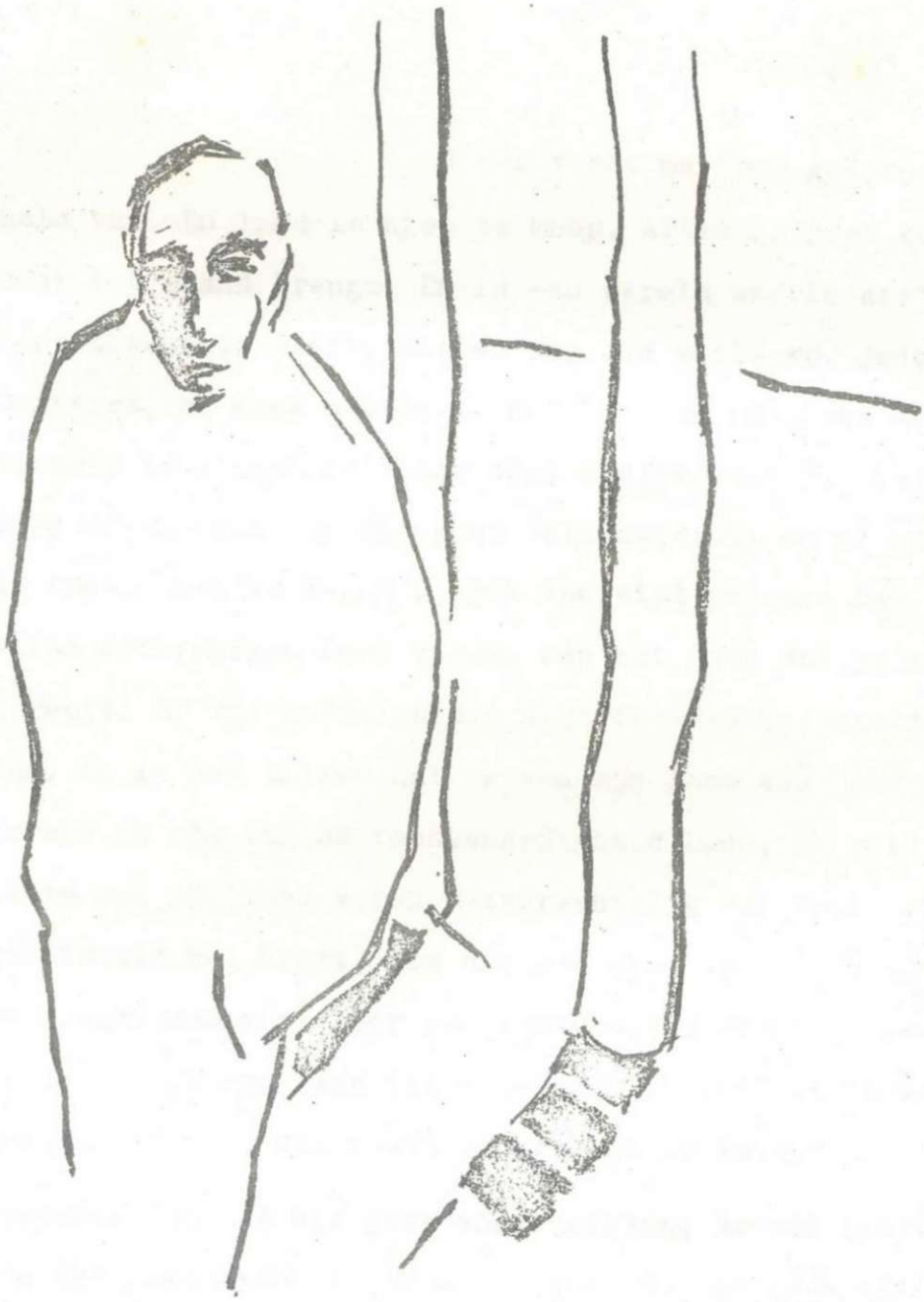

U zei tegen me: "De grootsheid van mijn land is niet te koop. Alles is goed wat haar tot stand brengt. En in een wereld waarin niets meer betekenis heeft, moeten zij die zoals wij, jonge Duitsers, de kans hebben in het lot van hun land betekenis te vinden er alles voor opofferen." Ik hield toen van u, maar op dat punt verwijderde ik me al van u. "Nee," zei ik tegen u, "ik kan niet geloven dat alles onderworpen moet worden aan het doel dat je nastreeft. Er zijn middelen die niet te verontschuldigen zijn. En ik zou willen dat ik van mijn land kon houden, terwijl ik ook van de rechtvaardigheid houd. Ik wil niets van mijn land weten, onverschillig wat voor grootsheid het heeft, als dat een grootsheid van bloed en leugen zou zijn. Door de rechtvaardigheid te laten leven wil ik mijn land laten leven." U heeft tegen me gezegd: "Welnu, dan houdt u niet van uw land."

Sindsdien zijn er vijf jaar voorbijgegaan, we zijn sinds die tijd gescheiden en ik kan zeggen dat er geen dag in die lange jaren (die voor u zo kort, zo schitterend geweest zijn) is, waarop ik uw uitspraak niet voor

de geest heb gehad, "ü houdt niet van uw land!" Wanneer ik vandaag aan die woorden denk is er iets wat me de keel dichtknijpt. Nee, ik hield niet van mijn land, als dit niet-houden-van hetzelfde is als dat aanklagen wat niet rechtvaardig is in wat wij liefhebben, als dit niet-houden-van hetzelfde is als eisen dat het beminde wezen wordt gevormd naar het mooiste beeld dat wij ervan hebben. Sindsdien zijn er vijf jaar voorbijgegaan en veel mensen in Frankrijk dachten toen zoals ik. Enkelen onder hen hebben elkaar echter al gevonden voor de twaalf zwarte oogjes van het Duitse lot. En deze mensen die volgens u niet van hun land hielden, hebben er meer voor gedaan dan u ooit voor uw land zal doen, zelfs als u er honderd keer uw leven voor zou kunnen geven. Eerst hebben zij zichzelf immers moeten overwinnen en dat is hun heldhaftigheid. Ik spreek hier echter van twee soorten grootsheden en van een tegenspraak die ik u moet verduidelijken.

We zullen elkaar spoedig terugzien als dat kan. Dan echter zal onze vriendschap afgelopen zijn. U zult uw buik vol hebben van uw nederlaag en geen schaamte heb-

ben over uw voormalige overwinning die u eerder met al uw verpletterde kracht zal betreuren. Vandaag ben ik nog dicht bij u in geest, -uw vijand, dat is waar, maar nog een beetje uw vriend, omdat ik u hier al mijn gedachten laat zien. Morgen zal dat afgelopen zijn. Wat uw overwinning niet zal hebben kunnen aantasten, zal uw nederlaag volbrengen. Maar voordat wij het bewijs van uw onverschilligheid leveren, wil ik u tenminste een duidelijk idee geven van wat noch de vrede, noch de oorlog u vanuit het lot van uw land hebben leren inzien.

Ik wil u zo meteen vertellen wat voor soort grootsheid ons beweegt. Maar dat is hetzelfde als u te zeggen welke moed wij bejubelen en die is niet de uwe. Want het is niet moeilijk ten strijde te kunnen trekken als je je er altijd al op voorbereidt, en als strijden meer in je aard ligt dan denken. Het is echter veel moeilijker op foltering en dood af te gaan als je met absolute zekerheid weet dat haat en geweld in zichzelf leeg zijn. Het is moeilijk om als je oorlog minacht, te strijden; om te aanvaarden dat je, terwijl je de smaak

van het geluk blijft proeven, alles verliest; om je vernietiging tegemoet te gaan met het idee van een hogere beschaving. Hierin doen wij meer dan u, omdat wij aan onszelf moeten blijven vasthouden. U heeft in uw hart niets hoeven overwinnen en ook niet in uw hersens. Wij hadden twee vijanden en triomferen met wapens was voor ons niet voldoende zoals voor u die niets te beheersen had.

Wij moesten veel beheersen en om te beginnen misschien wel de eeuwige verleiding om op u te lijken. Er is immers altijd iets in ons dat zich instinctief laat leiden in weerwil van het verstand, ter verering van de doeltreffendheid. Onze grote deugden eindigen doordat zij ons gaan vervelen. Het verstand beschaamt ons en soms stellen wij ons een gelukkige barbaarsheid voor, waarin de waarheid moeiteloos zou zijn. Kaar op dit punt is genezing gemakkelijk; u bent er om ons te laten zien wat er in die voorstelling steekt en wij verbeteren onszelf. Als ik in een fatalisme van de geschiedenis zou geloven, zou ik veronderstellen dat u zich aan onze kant bevindt om ons, verschoppelingen

van het verstand te verbeteren. Dan leven wij weer op in onze geest, waar wij meer op ons gemak zijn.

Maar we moesten de heldhaftigheid nog ontdoen van de argwaan die we tegen haar hadden. Ik weet het, u gelooft dat wij vervreemd zijn van de heldhaftigheid. U vergist zich. Het is eenvoudig zo dat wij haar beoefenen en tegelijkertijd wantrouwen. Wij beoefenen haar, omdat tien eeuwen geschiedenis ons de kennis heeft gegeven van al wat edel is. Wij wantrouwen haar, omdat tien eeuwen verstand ons de vaardigheid en de weldaden van het natuurlijke hebben leren kennen. Om ons aan u te presenteren hebben wij van ver weg terug moeten komen.

En daarom liggen wij achter op heel Europa dat aan de leugen werd overgeleverd zodra dat nodig was, terwijl wij bezig waren de waarheid te zoeken. Daarom zijn wij met de nederlaag begonnen, druk als wij waren met in ons hart te bepalen of het goed recht voor ons was weggelegd, terwijl u zich op ons wierp.

Wij hebben onze waardering voor de mens te boven moeten komen, het beeld dat wij ons maakten van een vredesdoel, die diepe overtuiging die wij hadden dat geen enkele

overwinning loont wanneer iedere verminking van de mens onherroepelijk is. Wij hebben tegelijkertijd afstand moeten doen van onze kennis en onze hoop, van onze motieven waarvan wij hadden gehouden en van de haat die wij aan iedere oorlog verbonden. Om het u in één woord waarvan ik veronderstel dat u het zult begrijpen en dat van mij van wie u zo graag de hand drukte, komt, te vertellen: wij hebben onze hartstocht voor vriendschap tot zwijgen moeten brengen.

Dat is nu gebeurd. Het heeft ons een lange omweg opgeleverd, wij hebben veel achterstand. Déze omweg laat het geweten van de waarheid het verstand maken en het geweten van de vriendschap het hart. Déze omweg heeft de rechtvaardigheid gewaarborgd, heeft de waarheid aan de kant van degenen die bij zichzelf te rade gingen, geplaatst. En ongetwijfeld hebben wij er erg duur voor betaald. Wij hebben ervoor betaald met vernedering en stilzwijgen, met verbittering en gevangenschap, met ochtenden van executies, met eenzaamheid, met afzondering, met iedere dag honger, met uitgemergelde kinderen, en vooral met afgedwongen berouw. Maar dat

lag zo in de aard der zaak. Wij hebben al deze tijd nodig gehad om te zien of wij het recht hadden mensen te doden, of het ons toegestaan was de gruwelijke ellende van deze wereld te vergroten. En deze verloren en hervonden tijd, deze geaccepteerde en te boven gekomen nederlaag, deze met bloed betaalde gewetensbezwaren geven ons het recht, ons Fransen, vandaag te denken dat wij deze oorlog met schone handen waren ingegaan - met de zuiverheid van slachtoffers en overwonnenen - en dat wij er met schone handen uit zullen komen -maar deze keer met de zuiverheid van een grootse, op de onrechtvaardigheid en op onszelf behaalde overwinning.

Want wij zullen overwinnaars zijn, twijfel daar niet aan. Wij zullen echter overwinnaars zijn dankzij juist deze nederlaag, dankzij deze lange weg die ons onze motieven heeft laten vinden, dankzij dit lijden waarvan wij de onrechtvaardigheid hebben gevoeld en waaruit wij lering hebben getrokken. Wij hebben er het geheim van iedere overwinning uit leren begrijpen en als wij dat op een dag niet verliezen, zullen wij de definitieve overwinning kennen. Wij hebben eruit leren begrijpen dat in

tegenstelling tot wat v/ij soms dachten geestkracht niets tegen het zwaard kan doen, maar dat de met het zwaard verenigde geestkracht de eeuwige overwinnaar is van het zwaard dat voor zichzelf is getrokken. Daarom hebben wij nu het zwaard ter hand genomen, nadat wij ons ervan verzekerd hadden dat de geestkracht met ons was. Daarvoor was het nodig dat wij zagen sterven en het risico liepen te sterven; daarvoor was het nodig dat een Franse arbeider een ochtendwandeling maakte naar de guillotine door de gangen van zijn gevangenis en zijn kameraden van deur tot deur aanspoorde hun moed te tonen. Uiteindelijk was de foltering van ons vlees nodig om geestkracht te verkrijgen. Alleen dat waarvoor je betaald hebt, bezit je écht. Wij hebben duur betaald en zullen nog betalen. Maar wij hebben onze zekerheden, onze motieven, onze rechtvaardigheid: aan uw nederlaag valt niet te ontkomen.

Ik heb nooit geloofd in de macht van de waarheid op zichzelf. Maar het is al veel te weten dat de waarheid het met evenveel kracht wint van de leugen. Eij dit moeilijke evenwicht zijn wij beland. Gesteund door dit

kleine verschil streden wij vandaag. En ik zou geneigd zijn te zeggen dat wij juist voor kleine verschillen vechten, maar voor kleine verschillen die het belang van de mens zelf hebben. Wij vechten voor dat kleine verschil dat de opoffering scheidt van de mystiek, de geestkracht van het geweld, de kracht van de wreedheid, voor dat nog kleinere verschil dat het valse van het ware scheidt, en de mens die wij verwachten van de lafhartige góden die u vereert.

Dat wilde ik tegen u zeggen, niet over het strijdgewoel héén, maar erin. Dat wilde ik u antwoorden op dat 'u houdt niet van uw land' dat me nog steeds achtervolgt. Ik wil echter duidelijk tegen u zijn. Ik geloof dat Frankrijk zijn macht en heerschappij voor lange tijd verloren heeft en dat het lange tijd een wanhopig geduld zal moeten opbrengen en een nauwkeurig geplande opstand nodig zal hebben om het voor iedere cultuur noodzakelijke stuk prestige terug te vinden. Maar ik geloof dat het dat alles verloren heeft omwille van zuivere motieven. En daarom laat de hoop mij niet in de steek. Dat is alle zin van mijn brief. Dezelfde man

over wie u vijf jaar geleden klaagde dat hij zo terughoudend was tegenover zijn land, wil vandaag tegen u zeggen, tegen u en iedereen van onze leeftijd in Europa en in de wereld: "Ik ben burger van een bewonderenswaardige en standvastige natie die over zijn aandeel in de vergissingen en zwakheden héén het idee niet verloren heeft laten gaan dat heel zijn grootsheid uitmaakte en dat zijn volk altijd, zijn elite soms, onophoudelijk en steeds beter proberen te formuleren. Ik ben burger van een natie die vier jaar geleden het pad van zijn hele geschiedenis opnieuw is ingeslagen en die zich er in de puinhopen langzaam maar zeker op voorbereidt om er een andere, nieuwe geschiedenis van te maken en zijn geluk te beproeven in een spel waaraan hij zonder troeven meedoet. Dit land is het waard dat ik er met mijn moeilijke en veeleisende liefde van houd. En ik geloof dat het nu goed is ervoor te vechten, omdat het een zeer grote liefde waard is. En ik beweer dat uw natie daarentegen van zijn zonen enkel die liefde heeft gekregen die hij verdiende en die blind was. Je wordt niet gerechtvaardigd door onverschillig welke liefde. Daardoor gaat u verloren. En wat moet er van u die al in uw grootste overwinningen overwonnen was, terecht komen in de naderende nederlaag?"

Juli 1943.

TWEEDE BRIEF

Ik heb u al geschreven en wel met een toon van zekerheid. Over vijf jaar van scheiding heen heb ik u gezegd waarom wij de sterksten waren, vanwege die omweg waarlangs wij onze motieven zijn gaan zoeken, vanwege, die achterstand die wij door de bezorgdheid over ons recht hebben opgelopen, vanwege die dwaasheid die wij hadden om alles waarvan wy hielden te willen harmoniëren. Maar dat is het waard om erop terug te komen. Ik heb het al tegen u gezegd, wij hebben deze omweg duur betaald. Wij hebben de wanorde verkozen boven het risico van de onrechtvaardigheid. Tegelijkertijd echter maakt juist deze omweg vandaag onze kracht uit en naderen wij door deze omweg tot onze overwinning.

Ja, ik heb dit alles tegen u gezegd en wel met een toon van zekerheid, zonder één doorhaling, in één penbeweging. Ik heb dan ook de tijd gehad erover te denken. Dat overpeinzen gebeurde in de nacht. Sinds drie jaar is het nacht en die heeft u over onze steden en in onze harten gebracht. Sinds drie jaar laat de gedachte die vandaag, gewapend tegen u uittrekt, ons in de duisternis niet met rust. Nu kan ik tegen u over het verstand spreken.

Want de zekerheid die wij vandaag hebben, is er een waarin alles vergoed en duidelijk wordt, en waarin het verstand eendrachtig wordt met de moed. En het is voor u die tegen mij lichtzinnig van het verstand sprak, een grote verrassing, denk ik, om dit verstand van zo ver weg terug te zien komen en het opeens de beslissing te zien nemen om in de geschiedenis terug te keren. Hierover wil ik me weer tot u richten.
Ik zal u verder zeggen dat zekerheid in het hart overigens niet blij maakt. Dat al geeft betekenis aan alles wat ik u schrijf. Maar eerst nog wil ik orde op zaken stellen met u, uw herinnering en onze vriendschap. Nu ik het nog kan, wil ik het enige doen wat voor een vriendschap die zo dicht bij haar einde staat, gedaan kan worden, ik wil haar uitleggen. Ik heb al geantwoord op dat 'U houdt niet van uw land' dat u me soms toewierp. De herinnering eraan kan me niet loslaten. Vandaag wil ik alleen antwoorden op die ongeduldige glimlach waarmee het woord verstand begroette. "In al zijn verstand, heeft u tegen me gezegd, verloochent Frankrijk zichzelf. Uw intellectuelen stellen, dat hangt ervan af,

de wanhoop aan of de jacht op een onwaarschijnlijke waarheid boven hun land. Wij, wij plaatsen Duitsland vóór de waarheid, aan gene zijde van de wanhoop." Ogenschijnlijk was dat waar. Maar ik heb het al tegen u gezegd, als wij soms de rechtvaardigheid boven ons land schenen te stellen, kwam dat doordat wij van ons land enkel in rechtvaardigheid wilden houden, net zoals wij er in waarheid en in hoop van wilden houden. Op dit punt verwijderden we ons van elkaar, wij stelden eisen. U stelde zich er tevreden mee uw natie als mogendheid te dienen en wij droomden ervan onze natie zijn waarheid te geven. Voor u was het voldoende de realiteitspolitiek te dienen en wij, in onze ergste verdwaasdheid, wij bewaarden vaag het idee van een erepolitiek, die wij vandaag terugvinden. Wanneer ik zeg 'wij' bedoel ik niet onze bewindslieden. Een bewindsman doet er echter niet veel toe.

Hier zie ik uw glimlach weer. U hebt woorden altijd gewantrouwd. Ik ook, maar ik wantrouwde mezelf nog meer.

U probeerde mij op dat spoor te zetten waarop u zelf stond en waarin het verstand zich schaamt voor het verstand. Toen al volgde ik u niet. Maar vandaag zouden mijn

antwoorden zekerder zijn. Wat is waarheid, zei u? Ongetwijfeld, maar v/ij weten tenminste wat leugen is: juist dat gene at u ons hebt laten kennen. Wat is geestkracht? Wij kennen er het tegenovergestelde van: moord. Wat is mens? Maar daar snoer ik u de mond, want hem kennen wij. Hij is die kracht die uiteindelijk altijd tirannen en góden tegen elkaar afweegt. Hij is de kracht der vanzelfsprekendheid. De menselijke vanzelfsprekendheid moeten wij bewaren en onze zekerheid nu komt hier vandaan dat haar lot en dat van ons land met elkaar verbonden zijn. Als niets betekenis had, zou u gelijk hebben. Er is echter iets wat betekenis houdt.
Ik zou het niet vaak genoeg tegen u kunnen herhalen, hier verwijderen we ons van elkaar. Wij vormden ons van ons land een idee dat het zijn plaats gaf te midden van andere waarden, de vriendschap, de mens, het geluk, ons verlangen naar rechtvaardigheid. Dit bracht ons ertoe streng tegen ons land te zijn. Maar uiteindelijk hadden wij gelijk. Wij hebben ons land geen slaven bezorgd,., wij hebben niets voor ons land vernederd. Wij hebben geduldig gewacht om het helder voor ogen te hebben en wij

hebben in ellende en droefheid de vreugde verkregen tegelijkertijd te kunnen strijden voor alles waarvan wij houden. U daarentegen strijdt tegen heel dat deel van de mens dat niet met zijn vaderland bezig is. Uw offers zijn zonder draagkracht, omdat uw hiërarchie niet de juiste is en omdat uw waarden niet op hun plaats zijn. Niet alleen het hart wordt door u verraden. Ket verstand wreekt zich. U heeft de prijs die het vroeg en die afgestemd is op zijn kostbare bijdrage aan duidelijkheid, niet betaald. Uit de diepte van de nederlaag kan ik u zeggen dat het dat punt is waardoor u verloren wordt.

Laat mij u liever dit vertellen. Vanuit een gevangenis die ik ken, brengt een vrachtwagen, begeleid door gewapende soldaten, vroeg in de ochtend, ergens in Frankrijk, elf Fransen naar een begraafplaats, waar u hen moet fusilleren. Onder deze elf zijn er vijf of zes die daarvoor inderdaad iets gedaan hebben: een pamflet, enige ontmoetingen, en vooral de weigering. Ze zitten onbeweeglijk in de wagen, bezeten van angst,

zeker, maar als ik het mag zeggen, van een algemene angst, een angst die iedereen omknelt in het aangezicht van het onbekende, een angst waarmee de moed genoegen neemt. De anderen hebben niets gedaan. En van zichzelf te weten dat ze uit vergissing sterven of dat ze slachtoffers van een bepaalde onverschilligheid zijn, maakt dit uur voor hen moeilijker. Tussen hen een kind van zestien jaar. U kent het gezicht van onze jongeren, ik wil er niet over praten. Het is ten prooi aan angst, het geeft er zich zonder schaamte aan over. Laat nu uw misprijzende glimlach niet zien, het klappert met zijn tanden. Maar dicht bij hem heeft u een aalmoezenier gezet, wiens taak het is het gruwelijke uur waarop deze mensen wachten, minder zwaar voor hen te maken. Ik geloof te mogen zeggen dat voor mensen die gedood gaan worden, een gesprek over het komende leven niets uitmaakt. Het is te moeilijk te geloven dat het massagraf niet aan alles een einde maakt. De gevangenen zwijgen in de vrachtwagen. De aalmoezenier heeft zich naar het kind gedraaid dat in zijn hoek gezakt ligt. Dat kind zal hem beter begrijpen. Het antwoordt, klampt zich vast

aan die stem, zijn hoop herleeft. In de aller stilste verschrikking is het soms voldoende dat een mens spreekt, misschien brengt hij alles in orde. "Ik heb niets gedaan", zegt het kind. "Ja," zegt de aalmoezenier, "maar daar gaat het niet meer om. Je moet erop worden voorbereid goed te sterven." "Het is onmogelijk dat ze mij niet begrijpen."

"Ik ben je vriend en misschien begrijp ik je. Maar het is laat. Ik zal dicht bij je zijn en de goede God ook. Je zult zien dat het gemakkelijk is." Het kind heeft zich afgewend. De aalmoezenier praat over God. Gelooft het kind erin? Dan weet het ook dat er niets van belang is naast de vrede die het wacht. Maar juist deze vrede maakt het kind bang. "Ik ben je vriend", herhaalt de aalmoezenier.

De anderen zwijgen. Aan hen moet hij ook denken. De aalmoezenier gaat dichter bij hun zwijgende massa zitten, keert even zijn rug naar het kind. De vrachtwagen rolt rustig met zachte slik-geluiden over de nat bedauwde weg. Stelt u zich dit grijze uur voor, de ochtendgeur van de mensen, het landschap waarnaar je gist zonder het te zien, met de geluiden van de vrachtwagen, met een vogel-

schreeuw. Het kind kruipt weg tegen het zeil dat een beetje wijkt. Het ontdekt een nauwe doorgang tussen het zeil en de karosserie. Het zou eruit kunnen springen als het dat wilde. De ander zit met zijn rug naar hem toe, en voorin komen de soldaten aandachtig tot zichzelf in de sombere ochtend. Het denkt niet na, scheurt het zeil, laat zich de opening inglijden, springt. Je hoort zijn val nauwelijks, een geluid van struikelende voeten op de weg, dan niets meer. Het kind is op de grond die het geluid van zijn passen dempt. Maar het klapperen van het zeil, de vochtige en stevige ochtendwind die de vrachtwagen binnendringt, hebben ervoor gezorgd dat de aalmoezenier en de veroordeelden zich omdraaien. Een seconde lang kijkt de priester deze mensen die zwijgend naar hem kijken, aan. Een seconde waarin de man Gods moet beslissen of hij volgens zijn roeping met de beulen of met de martelaren is. Maar hij heeft al tegen het tussenschot geklopt dat hem van zijn kameraden scheidt. "Achtung". Het alarm is geslagen. Twee soldaten werpen zich in de vrachtwagen en houden de gevangenen onder bedwang. Twee andere springen op de grond en rennen dwars door het veld. De

aalmoezenier, op enige stappen van de vrachtwagen als op het asfalt geplant, probeert hen met zijn blik door de nevel heen te volgen. In de vrachtwagen luisteren de mensen alleen naar de geluiden van deze jacht, de gesmoorde kreten, een schot, stilte, daarna weer steeds dichterbij komende stemmen, en tenslotte een zwaar gestamp. Het kind is teruggebracht. Het is niet aangeraakt, maar, omsingeld door die vijandige nevel, stil blijven staan, plotseling moedeloos, door zichzelf in de steek gelaten. Het wordt eerder gedragen dan begeleid door zijn bewakers. Ze hebben het een beetje geslagen, maar niet erg. Het belangrijkste moet nog gebeuren. Het kind kijkt noch naar de aalmoezenier noch naar iemand anders. De priester is naast de chauffeur geklommen. Een gewapende soldaat heeft hem in de vrachtwagen vervangen. Het kind dat in een der hoeken van de vrachtwagen is gegooid, huilt niet. Het ziet tussen het zeil en de vloer door de weg waarop de dag aanbreekt, opnieuw verglijden.

Ik ken u, de rest zult u zich

heel goed voorstellen. Maar u moet weten wie mij deze geschiedenis verteld heeft. Een Franse priester. Hij zei tegen mij: "Ik schaam me voor die man, en ik ben er tevreden mee te weten dat een Franse priester het niet zou hebben aanvaard zijn God in dienst van moord te stellen." Dat was waar. Die aalmoezenier dacht gewoon net zoals u. Het leek hem natuurlijk om zelfs zijn geloof in dienst van zijn land te stellen. Bij u zijn de góden zelf gemobiliseerd. Zij zijn met u, zoals u zegt, maar in geweld. U onderscheidt niets meer, u bent niet meer dan een opwelling. En u strijdt nu alleen met behulp van blinde woede, eerder gericht op wapens en opzienbarende daden dan op ideeënordening, terwijl u hardnekkig uw best doet alles in de war te sturen, uw gefixeerde denken te volgen. Wij, wij zijn uitgegaan van het verstand met zijn aarzelingen. Tegenover woede stonden wij niet met geweld. Nu echter is de omweg afgelegd. Eén dood kind was voor ons voldoende om aan het verstand woede toe te voegen, en voortaan zijn wij twee tegen een. Ik wil het met u over woede hebben.

Laat het u zich herinneren. U heeft me tot mijn verbazing in verband

met de plotselinge uitbarsting van een van uw superieuren verteld: "Ook dat is goed. U begrijpt het echter niet. De Fransen missen een deugd, die van de woede." Nee, dat is het niet, maar de Fransen hebben moeilijkheden met deugden. En ze laten zich er pas mee in als het nodig is. Dat geeft aan hun woede de stilte en de kracht die u enkel begint te proeven. En met dit soort woede, de enige waarmee ik bekend ben, ga ik tot slot tegen u spreken.
Want ik heb het tegen u gezegd, zekerheid is geen blijheid van hart. V/ij weten wat wij op deze lange omweg verloren hebben, wij kennen de prijs die wij betalen voor deze wrange vreugde om in vrede met onszelf te strijden. En juist omdat wij een scherp gevoel hebben voor wat onherstelbaar is, hoedt ons gevecht zowel voor verbittering als voor vertrouwen. De oorlog voldeed ons niet. Onze motieven waren niet af. Ons volk heeft gekozen voor de burgeroorlog, voor het hardnekkige en gezamenlijke gevecht, de opoffering zonder commentaar. Het heeft zichzelf de oorlog gegeven en deze niet gekregen van imbeciele of laffe regeringen, in deze oorlog heeft het

zichzelf teruggevonden en vecht het voor een bepaald idee dat het zich over zichzelf heeft gevormd. Maar voor deze luxe die het zichzelf veroorloofd heeft, betaalt het een verschrikkelijke prijs. Ook op dat punt heeft dit volk meer verdienste dan het uwe. Want juist zijn béste zonen vallen: dat is de gedachte die me het meest kwelt. In de bespotting van de oorlog zit ook het voordeel van de bespotting. De dood slaat vrijwel overal in het wilde weg toe. In de oorlog die wij voeren, betoont moed zichzelf, onze zuiverste geestkracht wordt iedere dag door u omgebracht. Want uw naïviteit kan niet zonder voorkennis. U heeft nooit geweten wat uitverkozen moest worden, maar u weet wel wat vernietigd moet worden. En wij die ons verdedigers van de geestkracht noemen, weten toch dat de geestkracht sterven kan, als de kracht die hem verplettert, voldoende is. Wij hebben echter vertrouwen in een andere kracht. Met deze stille figuren die, door u met kogels doorzeefd, al van deze wereld zijn afgewend, denkt u het aangezicht van onze waarheid te verminken. Maar u houdt geen rekening met de koppigheid die Frankrijk laat vechten met de tijd. Deze wanhopige hoop steunt ons in moeilijke uren: onze kameraden zullen geduldiger zijn dan de beulen en talrijker dan de kogels.
U ziet het, Fransen kunnen woedend worden.

December 1943.

DERDE BRIEF

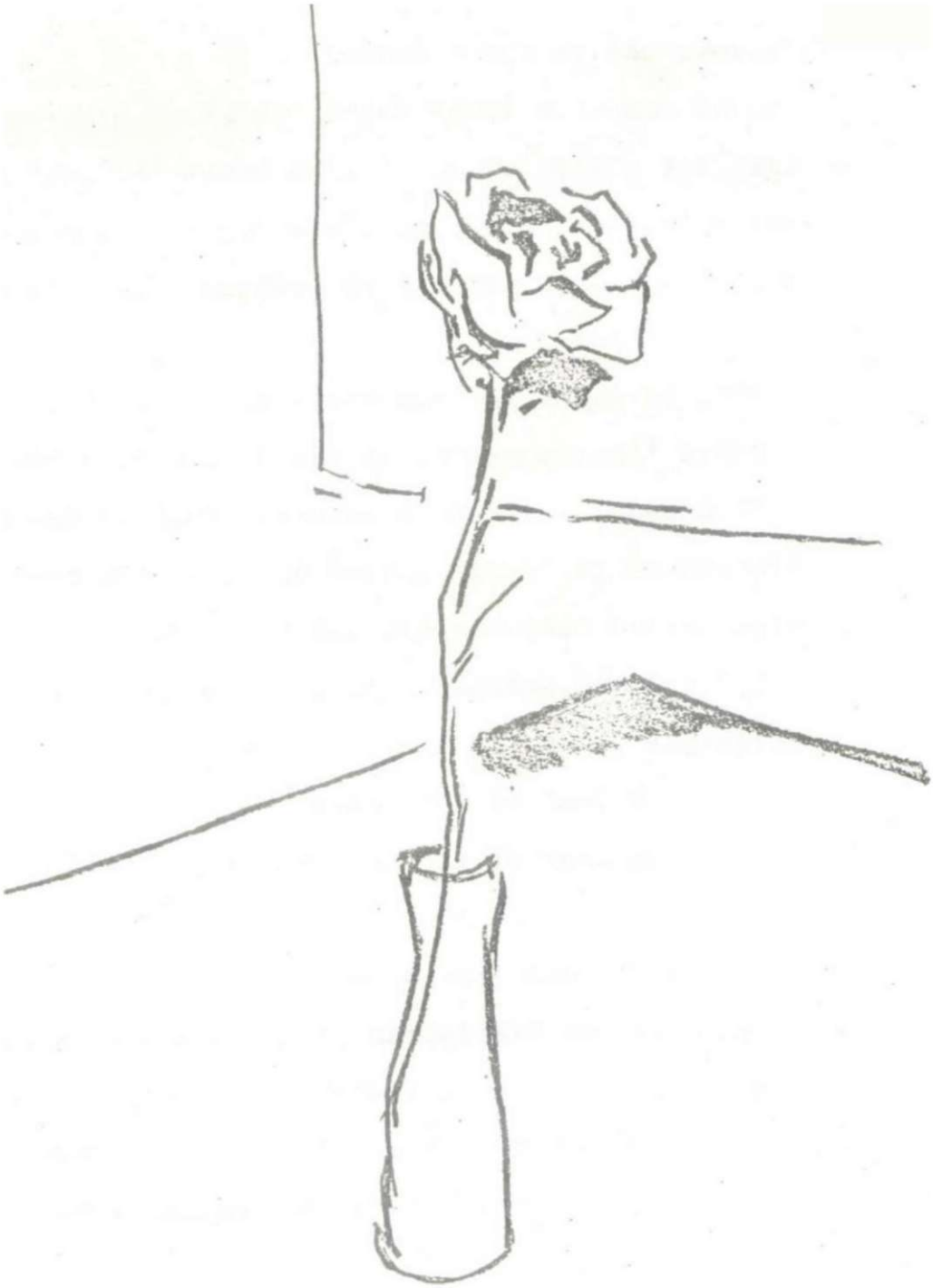

Ik heb u tot nu toe over mijn land gesproken en in het begin heeft u kunnen denken dat mijn taal veranderd was. In werkelijkheid was daar niets van waar. We gaven alleen niet dezelfde betekenis aan dezelfde woorden, we spreken dezelfde taal niet meer.

Woorden nemen altijd de kleur aan van daden of offers die zij veroorzaken. En het woord 'vaderland' krijgt bij u bloedrode en verblindende afspiegelingen die het mij voor altijd vreemd maken, terwijl wij in hetzelfde woord juist het vuur van een verstand hebben gelegd, waarin moed moeilijker is, maar waarmee de mens tenminste gediend is.

Uiteindelijk heeft u het begrepen, mijn taal is nooit echt veranderd. De taal die ik met u sprak voor 1939» is de taal die ik vandaag met u spreek.

De bekentenis die ik u ga doen, zal het u nog beter bewijzen. Al die tijd dat wij hardnekkig en stilzwijgend slechts ons land hebben gediend, hebben wij nooit een idee en hoop die altijd bij ons aanwezig waren, uit het oog verloren: Europa. Het is waar dat wij er sinds

vijf jaar niet over gesproken hebben. Maar u zelf sprak er te sterk over. Toen al spraken wij dezelfde taal niet meer, ons Europa is het uwe niet.
Maar vóór u te zeggen wat Europa is, wil ik u tenminste bevestigen dat er onder de motieven die wij hebben om u te bestrijden (en dat zijn dezelfde als die wij hebben om u te overwinnen), misschien geen. enkel dieper, is dan ons besef dat wij niet alleen verminkt zijn in ons land, getroffen in ons diepste vlees, maar ook ontdaan van de beelden, waarvan u de wereld een verfoeilijke en belachelijke versie hebt aangeboden. Als je ziet dat dat waarvan je houdt tot parodie wordt gemaakt, dan lijd je daar het meest onder. En wij hebben al onze weloverwogen liefdeskracht nodig om de jeugd en vermogens van dit idee over Europa in ons te behouden, dat u heeft ontnomen aan de betere ideeën onder ons om er de weerzinwekkende betekenis aan te geven die u gekozen had. Zo is er een bijvoeglijk naamwoord dat wij niet meer schrijven sinds u het leger van de slavernij 'Europees' heeft genoemd, maar voor Europa bewaren wij angstvallig de zuivere betekenis ervan

die het onophoudelijk voor ons blijft hebben, en die ik u zal geven.
U spreekt van Europa, maar het verschil is dat Europa voor u bezit is, terwijl wij ons er afhankelijk van voelen. Zo heeft u alleen van Europa gesproken vanaf de dag waarop u Afrika heeft verloren. Dat soort liefde is niet de juiste. Dit werelddeel waarin zoveel eeuwen hun sporen hebben nagelaten, is voor u slechts een geforceerde wijkplaats, terwijl het voor ons altijd onze hoop op iets beters is geweest. Uw meest plotselinge hartstocht is gemaakt van wrevel en noodzaak. Dit gevoel strekt niemand tot eer en u zult dus begrijpen waarom geen enkele Europeaan die deze naam waardig is, het nog heeft gewild.
U zegt 'Europa', maar denkt 'soldatenland', 'graanschuur', 'nuttige industrieën', 'gestroomlijnd verstand'. Ga ik te ver? Ik echter weet tenminste dat wanneer u 'Europa' zegt, u zich er, zelfs op uw betere momenten, wanneer u zich laat meeslepen door uw eigen leugens, niet van kan laten weerhouden te denken aan een stoet naties die door een Duitsland van

heren gedwee naar een leugenachtige en bloedige toekomst geleid wordt. Ik zou willen dat u dit verschil duidelijk voelde, Europa is voor u die door zeeën en bergen omgeven ruimte, doorbroken door versperringen, uitgegraven door mijnen, overdekt met oogsten, waarin Duitsland een spel speelt met als enige doel de inzet. Voor ons echter is het dit land van geestkracht waarin het verbazingwekkendste avontuur van de menselijke geestkracht zich al twintig eeuwen lang voltrekt. Het is die bevoorrechte arena waarin het gevecht van de Westerse mens tegen de wereld, tegen de góden, tegen zichzelf, vandaag zijn ingrijpendste moment bereikt. U ziet het, er is geen gemeenschappelijke maatstaf.

Wees niet bang dat ik de oude propagandathema's weer met u aansnijd: ik zal geen aanspraak maken op de christelijke traditie. Dat is een ander probleem. Hierover heeft u ook teveel gesproken, en terwijl u de verdediger van Rome speelde, bent u er niet bang voor geweest om voor Christus een reclame te maken waaraan hij gewend begon te raken op de dag waarop hij de kus kreeg die hem aan zijn kruisdood overleverde. Maar de

christelijke traditie is dan ook slechts een van die tradities die dit Europa hebben gemaakt, en ik ben niet bevoegd om haar tegen u te verdedigen. Daarvoor zou de neiging en genegenheid van een hart nodig zijn dat zich aan God overgegeven heeft. U weet dat daar niets voor mij in steekt. Als ik er echter mijn gedachten over laat gaan dat mijn land in naam van Europa spreekt en dat wij door het ene land te verdedigen ze samen verdedigen, dan heb ook ik mijn traditie. Deze traditie is tegelijkertijd die van enige grote individuen en die van een onuitputtelijk volk. Mijn traditie heeft twee elites, die van het verstand en die van de moed, het heeft zijn koningen der geestkracht en zijn talloos volk. Oordeel erover of dit Europa waarvan de grenzen het vernuft van sommige van zijn volkeren en het diepe hart van ze allemaal vormen, verschilt van die kleurenvlek die u op uw provisorische kaarten heeft aangebracht.

Laat u zich het herinneren: u heeft mij op een dag waarop u spotte met mijn verontwaardiging gezegd:

"Don Quichotte kan niet tegen Faust op als deze hem

wil overwinnen." Ik heb toen tegen u gezegd dat noch Faust noch Don Quichotte gemaakt waren om elkaar te overwinnen, en dat kunst niet was uitgevonden om het kwaad op de wereld te brengen. U hield toen van enigszins overtrokken beelden en bent verder gegaan. Volgens u moest er tussen Hamlet en Siegfried gekozen worden. Toentertijd wilde ik niet kiezen en bovendien vond ik niet dat het Westen ergens anders lag dan in dit evenwicht van kracht en kennis. Maar u spotte met kennis, u sprak alleen van macht. Vandaag begrijp ik mezelf beter en weet ik dat zelfs Faust u nergens toe zal dienen. Want wij hebben inderdaad aan het idee toegegeven dat de keuze in bepaalde gevallen noodzakelijk is. Onze keuze echter zou van niet meer belang zijn dan de uwe, als hij niet was gedaan in het besef dat hij onmenselijk was en dat geestelijke grootheden niet gescheiden konden worden. Wij zullen ons vervolgens kunnen verenigen en dat heeft u nooit gekund. U ziet het, het is altijd hetzelfde idee, wij komen van ver weg terug. Maar wij hebben er duur genoeg voor betaald om het recht te hebben eraan vast te houden. Dat dwingt

mij te zeggen dat uw Europa niet het goede is. Het heeft niets om zich te verenigen of om zich over op te winden. Ons Europa is een gemeenschappelijk avontuur dat wij zullen voortzetten, ondanks u, in de ademtocht van het verstand. Ik zal niet veel verder gaan. Soms overkomt het me, bij de bocht van een weg, in de korte rustpauzes die overblijven in de lange uren van het gemeenschappelijke gevecht, dat ik aan al die plaatsen in Europa denk die ik goed ken. Het is een prachtig werelddeel, opgebouwd uit leed en geschiedenis. Ik maak die pelgrimstochten weer die ik met alle Westerlingen heb gemaakt: de rozen in de kloosters van Florence, de vergulde, uivormige koepels van Krakovië, de Hradschin met zijn dode paleizen, de in allerlei bochten gewrongen beelden van de Karelsbrug over de Ultava, de zoete tuinen van Salzbourg. Al die bloemen en stenen, heuvels en landschappen waarin de oude bomen en monumenten samengebracht zijn door de tijd van mens en wereld. Mijn herinnering heeft deze op elkaar gehoopte beelden samen-gesmolten om er een enkel beeld van te maken: dat van

mijn meest grootse vaderland. Iets knijpt zich in mij samen, als ik dan bedenk dat uw schaduw al jaren over dit energieke en gekwelde aanzien is gevallen. Toch hebben u en ik sommige van deze plekken samen gezien. Ik had er toentertijd geen idee van dat wij ze ooit van u zouden moeten bevrijden. En nog overkomt het me in uren van woede en wanhoop dat ik het betreur dat de rozen in het klooster van St. Marco nog kunnen opkomen, dat de duiven zich in trossen van de Salzbourger kathedraal kunnen losmaken, en dat de rode geraniums onvermoeibaar kunnen opkomen op de begraafplaatsjes van Silezië.

Op andere momenten echter en dat zijn de enige echte, verheug ik me erover. Want al deze landschappen, deze bloemen en deze werken, het oudste werelddeel laten u iedere lente zien dat er dingen zijn die u niet in bloed kunt smoren. Met dit beeld kan ik eindigen. Ik zou er niet genoeg aan hebben te denken dat alle grote schaduwen van het Vesten en dertig volkeren mét ons zijn: aan de aarde kón ik niet voorbijgaan. En zo weet ik dat alles in Europa, landschap en geestkracht,

rustig, zonder wanordelijke haat u ontkent, met de kalme kracht van overwinningen. Dezelfde wapens waarover de Europese geestkracht tegen u beschikt, heeft deze aarde die onophoudelijk in oogsten en bloemkronen herboren wordt, in handen. Het gevecht dat wij voeren heeft de zekerheid van de overwinning, omdat het de koppigheid van de lente heeft. Ik weet tenslotte dat niets in orde zal zijn, als u zult zijn verslagen. Europa zal zijn handen nog vol hebben. Het heeft altijd zijn handen vol. Maar het zal tenminste nog Europa zijn, d.w.z wat ik u zojuist heb beschreven. Niets zal verloren zijn. Stel u maar eens voor wat wij nu zijn, zeker van onze motieven, terwijl wij van ons land houden, in vervoering gebracht door heel Europa, en in een juist evenwicht tussen het offer en de smaak van geluk, tussen de geestkracht en het zwaard.
Ik zeg het nog een keer tegen u, omdat ik het tegen u moet zeggen, ik zeg het tegen u, omdat het de waarheid is en omdat de waarheid u de weg zal wijzen die mijn land en ik hebben afgelegd vanaf de tijd van onze vriendschap: in ons is er voortaan een superioriteit die u zal doden.

April 1944.

VIERDE BRIEF

"De mens is vergankelijk. Dat kan zijn; maar laten we vergaan terwijl we ons verzetten, en als het niets voor ons is weggelegd, laten we dan niet doen alsof dat een rechtvaardigheid is."

Obermann, brief 90.

Antwerpen
4/12/60

Nu komt de tijd van uw neder-
laag. Ik schrijf u vanuit een beroemde stad op de wereld die tegen u een ochtend van vrijheid voorbereidt. Deze stad weet dat dat niet eenvoudig is en dat hij eerst door een nacht heen moet die nog donkerder is dan de nacht die vier jaar geleden met uw komst begon. Ik schrijf u vanuit een van alles beroofde stad, zonder licht en zonder vuur, uitgehongerd, maar nog steeds niet bedwongen. Spoedig zal er een wind waaien waarvan u nog geen idee heeft. Als we geluk hadden, dan zouden we elkaar tegenover elkaar vinden. We zouden elkaar dan kunnen bestrijden met kennis van zaken. Ik heb een juist idee van uw motieven en u stelt zich de mijne juist voor.

Deze juli-nachten zijn tegelijkertijd licht en zwaar: licht boven de Seine en in de bomen, zwaar in het hart van degenen die de enige dageraad afwachten waarnaar zij voortaan verlangen. Ik wacht en denk aan u: ik heb tegen u nog iets te zeggen dat het laatste zal zijn. Ik wil tegen u zeggen hoe het kan dat we zo gelijk zijn geweest en vandaag vijanden zijn, hoe ik aan

uw kant zou hebben kunnen staan en waarom alles tussen ons nu afgelopen is.
We hebben lange tijd samen geloofd dat deze wereld geen hogere bestaansgrond had en dat we gefrustreerd waren. Ik geloof het nog op een bepaalde manier. Ik heb er echter andere conclusies aan verbonden dan die waarover u toen met mij sprak en die u al zovele jaren lang in de Geschiedenis probeert in te brengen. Ik zeg vandaag bij mezelf dat als ik u daadwerkelijk gevolgd zou zijn in wat u denkt, ik u gelijk zou moeten geven in wat u doet. En dat is zo ernstig dat ik er v/el stil bij moet blijven staan in het hart van deze zomernacht die zo zwanger is van beloften voor ons en dreigingen voor u.
U heeft nooit geloofd in de zin van deze wereld en u hebt er het idee aan verbonden dat alles om het even was en dat goed en kwaad bepaald werden naar gelang je walde. U heeft verondersteld dat in de afwezigheid van iedere menselijke of goddelijke moraal de enige waarden die overbleven, de waarden waren die de dierenwereld beheersten, nl. geweld en sluwheid. U heeft er

uit geconcludeerd dat de mens niets was en dat je zijn ziel kon doden, dat de taak van een individu in de meest waanzinnige geschiedenis slechts het avontuur van de macht kon zijn en zijn moraal het realisme van de veroveringen. En om de waarheid te zeggen zag ik, die als u meende te denken, nauwelijks een tegenargument tegen u, behalve een sterk rechtvaardigheidsgevoel dat mij uiteindelijk evenmin beredeneerd toescheen als de meest plotselinge hartstocht. V/aar lag het verschil? Hierin, dat u eenvoudig aanvaardde te wanhopen en dat ik daar nooit mee heb ingestemd. Hierin, dat u aan de onrechtvaardigheid van onze situatie zo toegaf dat u besloot die onrechtvaardigheid te vergroten, terwijl het mij daarentegen voorkwam dat de mens de rechtvaardigheid moest bevestigen om tegen de eeuwige onrechtvaardigheid te vechten, geluk moest scheppen om te protesteren tegen de wereld van ongeluk. Omdat u van uw wanhoop een roes hebt gemaakt, omdat u zich ervan hebt bevrijd door hem tot principe te verheffen, hebt u aanvaard de werken van de mens te vernielen en tegen hem te vechten om zijn wezenlijke ellen-

de te bewerkstelligen. En ik weigerde aan deze wanhoop en aan deze gefolterde wereld toe te geven en wilde enkel dat de mensen hun solidariteit hervonden om een gevecht aan te gaan met hun weerzinwekkende lot.
U ziet het, aan één principe hebben we verschillende moralen verbonden. Onderweg heeft u de duidelijkheid verloren en het gemakkelijker gevonden (u zou dat hetzelfde genoemd hebben) dat een ander voor u en voor miljoenen Duitsers dacht. Omdat u het vechten tegen de hemel moe was, heeft u zich te ruste gelegd in dit afmattende avontuur waarin het uw; taak is zielen te verminken en de aarde te verwoesten. Om kort te gaan, u heeft de onrechtvaardigheid gekozen, u heeft zich op gelijke hoogte met de góden gesteld. Uw logica was slechts schijn.
Ik heb de rechtvaardigheid daarentegen gekozen om de aarde trouw te blijven. Ik blijf geloven dat de wereld geen hogere zin heeft. Ik weet echter dat iets in de wereld zin heeft en wel de mens, omdat hij het enige wezen is dat ermee bezig is 'n zin in de wereld op

te eisen. Deze wereld heeft tenminste de waarheid van de mens en het is onze taak om deze wereld zijn motieven te geven tegen zijn lot zelf in. En hij heeft geen andere motieven dan de mens en je moet de mens redden als je het idee wilt redden dat je je van het leven vormt. Uw glimlach en minachting zullen tegen me zeggen: wat is dat, de mens redden? Maar ik schreeuw het u; vanuit mijn hele ik toe, niet hem verminken, maar hem zijn mogelijkheden geven tot de rechtvaardigheid die hij als enige zich kan voorstellen. Dààrom vechten wij. Daarom hebben wij u eerst moeten volgen op een weg waarlangs wij niet wilden gaan, en aan het eind waarvan wij tenslotte de nederlaag hebben geleden. Want uw wanhoop maakte uw kracht uit. Vanaf het moment waarop de wanhoop alleen, zuiver, zeker van zichzelf en meedogenloos in zijn consequenties is, heeft hij een genadeloze macht. Deze macht heeft ons verpletterd toen wij aarzelden, en nog uitzicht hadden op gelukkige voorstellingen. Wij dachten dat geluk de grootste verovering is die je tegen het lot dat ons opgelegd, behaalt. Zelfs in de nederlaag bleven wij dat

betreuren

U heeft echter gedaan wat nodig was, wij zijn de Geschiedenis binnengegaan. En vijf jaar lang is het niet mogelijk geweest van het geluid van de vogels in de avondkoelte te genieten. Wij moesten aan kracht wanhopen. Wij waren van de wereld gescheiden, omdat een hele menigte sterfelijke voorstellingen aan ieder moment van de wereld werd gekoppeld. Sinds vijf jaar is er op deze aarde geen ochtend meer zonder doodsangst, geen avond zonder gevangenis, geen middag zonder bloedvergieten. Ja, wij hebben u moeten volgen. Onze moeilijke daad echter kwam er weer op neer u in de oorlog te volgen zonder het geluk te vergeten. En aan de andere kant van het geschreeuw en geweld probeerden wij in ons hart de herinnering te bewaren aan een gelukkige zee, een ooit vergeten heuvel, de glimlach op een dierbaar gezicht. Dat toch was ons betere wapen, dat wij altijd hoog zullen houden. Want de dag waarop wij dat wapen zouden verliezen, zouden wij even dood zijn als u. Het is eenvoudig zo dat wij nu weten dat de wapens van het geluk het vereisen van veel tijd en teveel bloed gesmeed

te zijn.
Wij zijn uw filosofie moeten binnengaan, wij hebben moeten aanvaarden enigszins op u te lijken. U had de richtingloze heldhaftigheid gekozen, omdat dat de enige waarde is die overblijft in een wereld die zijn zin heeft verloren. En terwijl u hem voor uzelf koos, heeft voor iedereen en voor ons gekozen. Wij zijn verplicht geweest u na te volgen om niet te hoeven sterven. Wij hebben toen echter begrepen dat onze superioriteit over u erin bestond dat wij een richting hadden. Nu dit gaat aflopen kunnen wij tegen u zeggen wat wij hebben begrepen nl. dat de heldhaftigheid er weinig toe doet, dat geluk moeilijker is.
Nu moet u alles duidelijk zijn, u weet dat we vijanden zijn. U bent de man van de onrechtvaardigheid en er is niets op de wereld waarvan mijn hart zo kan walgen. Maar van wat slechts een hartstocht was, ken ik nu de motieven. Ik bestrijd u, omdat uw logica even misdadig is als uw hart. En aan de verschrikking die u vier jaar lang over ons heeft gebracht, heeft uw verstand evenveel deel als uw instinkt. Daarom zal mijn veroor-

deling totaal zijn, in mijn ogen bent u al dood. In juist die tijd echter waarin ik uw gruwelijke gedrag zal veroordelen, zal ik me herinneren dat u en wij deel uitmaken van dezelfde eenzaamheid, dat u en wij met heel Europa in dezelfde tragedie van het verstand spelen. En ondanks uzelf, zal ik u de naam 'mens' laten behouden. Om trouw aan ons geloof te zijn, zijn wij gedwongen in u te respecteren wat u bij anderen niet respecteert. Lange tijd was dat uw onmetelijke voordeel, omdat u gemakkelijker doodt dan wij. En tot het einde der tijden zal dat het voordeel zijn van degenen die op u lijken. Tot het einde der tijden echter zullen wij die niet op u lijken, er de getuigen van moeten zijn dat de mens over zijn ergere vergissingen heen, zijn rechtvaardiging en bewijs van onschuld krijgt.
Dààrom kan ik tegen u zeggen aan het eind van deze strijd, vanuit de schoot van deze stad die zijn helse uiterlijk heeft gekregen, over alle kwellingen die de onzen zijn aangedaan heen, ondanks onze verminkte doden, onze dorpen met wezen, dat wij juist op het moment waarop wij u genadeloos gaan vernietigen, toch

niet haatdragend zijn tegenover u. En als wij zelf morgen moesten sterven zoals zovele anderen, zouden wij nog niet haatdragend zijn. Wij kunnen niet antwoorden dat wij niet bang zouden zijn, wij zouden alleen proberen redelijk te zijn. Wij kunnen echter wel antwoorden dat wij niets haten. En ik zeg tegen u dat wij met het enige op de wereld waarvan ik vandaag zou kunnen walgen, orde op zaken hebben gesteld en dat wij u willen vernietigen in uw macht zonder u in uw ziel te verminken.
U ziet dat u dat voordeel dat u op ons had, blijft houden. Dat maakt echter tevens onze superioriteit uit. En die superioriteit maakt deze nacht nu licht voor mij. Dat is onze kracht, te denken als u over de diepte van de wereld, niets van óns drama te weigeren, maar tegelijkertijd het idee van de mens te hebben behouden aan het eind van deze ramp van het verstand en er de onvermoeibare moed van de wedergeboorte uit te putten. Zeker, de beschuldiging die v/ij inbrengen tegen de wereld is er niet mee verzacht. Wij hebben te duur betaald voor deze nieuwe kennis om onze si-

tuatie niet meer wanhopig te vinden. Honderdduizenden mensen in de ochtendschemering afgeslacht, ontzettende gevangenismuren, een Europa waarvan de grond rookt door de miljoenen lijken die zijn kinderen zijn geweest; dat alles is nodig geweest om de aankoop van twee of drie kleine verschillen te betalen die misschien geen ander nut zullen hebben dan sommigen onder ons te helpen beter te sterven. Ja, dat is om wanhopig van te worden. Maar wij moeten het bewijs leveren dat wij niet zoveel onrechtvaardigheid verdienen. Dat is de taak waar wij ons op hebben gericht, morgen zal hij beginnen. In deze nacht over Europa waarin zomeradem rondwaart, bereiden miljoenen gewapende en ongewapende mensen zich op de strijd voor. De dageraad waarin u tenslotte overwonnen,. zult zijn, gaat gloren. Ik weet dat de hemel die onverschillig stond tegenover uw gruwelijke overwinningen, ook zo tegenover uw terechte nederlaag zal staan. Ook vandaag verwacht ik niets van de hemel. Maar wij zullen er tenminste onze bijdrage aan hebben geleverd de mens te redden uit de eenzaamheid waarin u hem wilde brengen. Omdat u deze trouw aan de mens heeft geminacht, staat ü op het punt bij duizenden te sterven in eenzaamheid. Nu kan ik vaarwel tegen u zeggen.

Juli 1944

Nawoord van de vertaler

De vertaling van deze brieven is in een 50-tal genummerde exemplaren in beperkte kring verspreid. Oorspronkelijk opgezet als een soort van vingeroefening, groeide het uit tot wat het nu is geworden.

Als enige aanvulling op het Italiaanse voorwoord zou ik willen stellen dat waar ik 'wij' vertaal 'wij, andere Europeanen', en waar ik 'we' vertaal 'ik, de schrijver van deze brieven en u, mijn Duitse vriend' wordt bedoeld.

Voor de houtskooltekeningen die aan het begin van iedere brief in deze vertaling zijn opgenomen, wil ik mijn hartelijke dank betuigen aan Jean-Francois Roebers. Ook Connie Fortgens en Wilfred Roelink wil ik bedanken voor hun spontane medewerking bij vertaling en correctie van deze brieven.

Voor eventuele verbeteringen en andere suggesties houd ik mij van harte aanbevolen.

8 - 1 - 1981

Michiel Angenent
Voor mijn vriend Hans Meijs.

Inhoudsopgave

Voorwoord op de Italiaanse uitgave	8
Eerste Brief	12
Tweede Brief	27
Derde Brief	43
Vierde Brief	57
Nawoord van de vertaler	71